

УДК 811.161.2'373.43:070

К. В. Коротич

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Концептосфера ДИТИНА І ЇЇ СВІТ в інноваціях 1990–2000-х років
(на матеріалі журналу «Барвінок»)

Коротич К. В. Концептосфера ДИТИНА І ЇЇ СВІТ в інноваціях 1990–2000-х років (на матеріалі журналу «Барвінок»). У статті розглянуто специфіку творення та прагматичного навантаження інновацій, які репрезентують концептосферу ДИТИНА І ЇЇ СВІТ у дитячому журналі «Барвінок». З'ясовано, що інновації дев'яностих-двохтисячних років маніфестують найбільшою мірою концепти ДИТИНА, НАВЧАННЯ, ГРА, СМІХ, ПРИРОДА, ТЕХНІКА, НЕЗВИЧАЙНЕ, ТАЄМНИЦЯ, КАЗКА, КНИГА, ТЕЛЕБАЧЕННЯ, демонструючи їхню деталізацію, динаміку та взаємодію. Виявлено деякі когнітивні, словотвірні та конотативні особливості номінації в мові дитячої преси доби незалежності.

Ключові слова: *інновація, концепт, номінація, внутрішня форма слова, дитяча преса.*

Коротич Е. В. Концептосфера РЕБЕНОК И ЕГО МИР в инновациях 1990–2000-х гг. (на материале журнала «Барвинок»). В статье рассматриваются специфика образования и прагматической нагрузки инноваций, репрезентирующих концептосферу РЕБЕНОК И ЕГО МИР в детском журнале «Барвинок». Выяснено, что инновации девяностых-двухтысячных годов манифестируют в наибольшей мере концепты РЕБЕНОК, УЧЕБА, ИГРА, СМЕХ, ПРИРОДА, ТЕХНИКА, НЕОБЫКНОВЕННОЕ, ТАЙНА, СКАЗКА, КНИГА, ТЕЛЕВИДЕНИЕ, демонстрируя их детализацию, динамику и взаимодействие. Охарактеризованы некоторые когнитивные, словообразовательные и коннотативные особенности номинации в языке детской прессы периода независимости.

Ключевые слова: *инновация, концепт, номинация, внутренняя форма слова, детская преса.*

Korotych K. V. Concept-sphere CHILD AND HIS WORLD in innovation of the 1990–2000 years (based on the magazine «Barvinok»). The specifics of formation and pragmatic load of innovations that represent concept-sphere CHILD AND HIS WORLD on children's magazine «Barvinok» are considered in the article. The author finds that innovations 1990–2000 years manifest concepts CHILD, EDUCATION, PLAY, LAUGH, NATURE, TECHNOLOGY, UNUSUAL, SECRET, TALE, BOOK, TV at most and demonstrate their details, dynamics and interactions. The article characterizes some cognitive, word-forming connotative features of nomination in the language of child's press at the independence period.

Key words: *innovation, concept, nominations, inner word form, child's press.*

На сьогодні під впливом тенденції до антропоцентризмі в мовознавчих дослідженнях значну увагу приділяють номінації особи (Є. Отін, Д. Бучко, А. Бекбалаєв, Н. Арутюнова, В. Гак, Л. Белей, М. Скаб, В. Калінкін, Т. Наумова, О. Кровицька, Л. Павленко, В. Нагель та ін.). Причому найдокладніше вивчено номінацію чоловіка, меншою мірою розглянуто номінацію жінки й найменшою – дитини. Так, в українській науці проаналізовано назви дітей із погляду вітчизняної мовної традиції [1:111–116; 9; 4: 51, 56], а також семантику цих найменувань [7], розглянуто особливості творення та внутрішньої форми цих номінів [9; 8; 3:113–114; 11], виявлено особливості вербалізації концептів ДИТИНА та ДИТИНСТВО в сучасній англійській мові [2], розкрито компаративний аспект найменувань дітей за віком в українській, російській і англійській мовах [6], схарактеризовано особливості онімної й апелятивної номінації дитини в низці літературних творів [10].

Мета нашої розвідки – виявити, які концепти концептосфери ДИТИНА І ЇЇ СВІТ репрезентовано інноваціями часів незалежності України, та простежити їх динаміку, що ми й зробимо на матеріалі дитячого журналу «Барвінок» [Б]

дев'яностих-двохтисячних років (деякі з цих лексем уміщено в словнику «Лексико-словотвірні інновації (2007)», одним із укладачів якого є автор цієї статті [5]).

Мова журналу «Барвінок» репрезентує низку концептів, центральним із яких, звичайно ж, є ДИТИНА. Крім традиційних номінів на її позначення, ми фіксуємо й нові. В основу лексичних інновацій на позначення дитини покладено передусім риси характеру, позитивні (*мудрагелька, кмітливець, суперфантазер, встигайко*) і негативні (*суперлукавець, набридька*); знання (*казкознавчик*); ставлення до книжки (*книголюбчик, читачик, читайлик, нечитайлик*) і природи (*природолюбчик*). Спостерігаємо й об'єднання в одній інновації кількох ознак (*деревознавець*). Зрідка трапляється номінація за зовнішнім виглядом: вродливістю (*суперкрасуня*), знаменитістю (*зірочка, кінозірочка*), модними тенденціями в одязі (*піратка*). Поява таких інновацій зумовлена потребою надати додаткової меліоративності конотемами *-ик-, -чик-, -к-* або пом'якшити негативний оцінний компонент, як, скажімо, у лексемі *нечитайлик*, що містить негативні семи.

Дитину також можуть маркувати як читача цього журналу, що належить до певної спільно-

ти: *барвінча, барвінчатко* («Будьмо знайомі, **барвінчатко!** Чому **барвінчатко?** Бо передплативши “Барвінок”, ти станеш громадянином Барвінкової республіки» [Б. – 2006. – № 1. – С. 2]). Номен *барвінча* маніфестує концепт «**БАРВІНОК**», який розкривають і інші лексичні інновації: *телебарвінча, всебарвінчатський, барвінкувати, барвінкознавство, барвінкоманія*.

Тексти для молодших школярів (читацької аудиторії журналу «Барвінок») мають бути цікавими, захопливими, веселими, динамічними, розповідати про світ навколо них, природу, нові винаходи, містити пригоди, дивувати, для того щоб викликати інтерес у цієї вікової групи. Тому мова сучасного журналу для дітей відображає всі ці особливості дитячого сприйняття. Одним із провідних в уявному світі часопису двохтисячних років є концепт **НЕЗВИЧАЙНЕ**, який маніфестують кілька тематичних груп інновацій. Це, зокрема, назви фантастичних предметів і технічних винаходів (*акваробот*), осіб із незвичайними заняттями (*кіборгознавець, космопірат*) та місць дитячих розваг (*космозоопарк, Роботоленд, Котигорошколенд, Леголенд*). Найбільшою є група нових номенів на позначення фантастичних предметів і майбутніх технічних винаходів, що містять семи ‘зображення’ (*авіаекран, відеоповідомлення, відеогазета*), ‘рух’, ‘механізм’ (*одягохід*), ‘транспорт’, причому транспорт може бути і повітряним (*таксоліт, мінільот*), і водним (*мікросубмарина*), і наземним (*п’ятиколісник*). Тематична група інновацій на позначення реальних нових винаходів містить переважно прямі номени, що виникли шляхом словотворення (*супертканина, кібер-корон*), і поодинокі запозичення (*слайдер*). Словотвірні інновації передусім називають удосконалені, модифіковані предмети, тому їхнє значення уточнюється за допомогою префіксації (*аудіокнига, суперпарасолька, суперподушечка, супертканина*), або позначають винаходи, які мають риси кількох об’єктів дійсності, тому для їх номінації застосовано словоскладання (*риба-робот*) або основоскладання (*літально-стрибально-лазально-плавальний апарат*). На позначення одного предмета може бути створено кілька синонімічних інновацій (*риба-робот, кібер-риба, кібер-корон*).

Цікаво, що в дев’яностих роках у мові журналу переважали репрезентанти концепту **ТЕХНІКА**, що, на відміну від інновацій двохтисячних років, менше перетинаючись із концептом **НЕЗВИЧАЙНЕ**, називали (1) нову на той час або розроблювану (2) реальну техніку як у термінологічному, так і в розмовному варіантах (*комп’ютер, плеєр, стільниковий телефон, стільничок, мобілка* (1); *стільниковий відеоте-*

лефон, відеомобілка, мінікомп’ютер (2)), деякі з котрих на сьогодні вже є рідковживаними (скажімо, *відик*): «Журнал “Барвінок” роздаватимуть безплатно, а на додачу до нього – ролики, **плеєри, комп’ютери**» [Б. – 1999. – № 12. – С. 3]. Справді, реальністю сучасної дитини є інформатизований (1) і технізований (2) світ, у якому вона зростає, що відображено і в інноваціях двохтисячних років із часопису для молодших школярів: (1) *відеогазета, відеоповідомлення, аудіокнига*; (2) *таксоліт, мікросубмарина, гавмобільник*. Такі ж інновації, як *космопірат, космозоопарк, кіборгознавець, кіберлюдина, акваробот, Роботоленд, роботолендівський*, відображають витворення в дитячому журналі уявного фантастичного світу й, відповідно, формування фантастичних концептів.

Для мови журналу характерна тенденція давати зменшено-пестливі назви техніці, яка сьогодні вже міцно ввійшла до життя дитини (*комтик*). Те саме можна сказати й про найменування відомих молодшим школярам будівель і приміщень (*кінотеатрик, архівчик, палацик*): «**Палацик**, а не *комірчина* (заголовок статті в рубриці для дівчат, які вчаться бути принцесами). *Твоя кімната – твій палацик*. Аби він не перетворився на непривабливу *комірчину*, маєш сама *дбати про чистоту*» [Б. – 2009. – № 1. – С. 25]. Остання лексема стає прагматично навантаженою в контексті, набуваючи меліоративного конотативного забарвлення й функціонуючи як антонім.

За влучним висловом В. Сухомлинського, дитина пізнає світ, дивуючись, і саме цю рису дитячої психології фіксують у своїй внутрішній формі інновації на позначення незвичайних предметів і явищ: *диво-самокат, диво-килимоч, диво-іграшка, міні-дивовижка* («Як тільки електронних **міні-дивовиж** стає багато, вони перестають бути *гаджетами*» [Б. – 2007. – № 9. – С. 3]).

Крім дивовижного та незвичайного, дитину захоплюють казкове й таємниче. Так, концепти **ТАЄМНИЦЯ** і **КАЗКА** репрезентовано інноваціями на позначення казкових злочинців, тих, хто допомагає відновлювати справедливість, та їхніх ознак: *казковикрадач / слідозатитач, слідошукач, Інтержартпол, шерлокхолмівський* («... *Чахлик Невмирущий дуже розсердився на вас. І ось що вигадав: викрав 25 ваших улюблених казок і планує продовжити своє злочинство. Про це дізнався Рдумортих і негайно вирушив туди розслідувати справу. Тільки Рдумортихові ніколи мудрувати над цим документом – продовжує стежити за підступним **казковикрадачем***» [Б. – 2007. – № 11. – С. 28]). У пошуках викраденого часто можуть допомогти знання, і цю ознаку теж відображено у внутрішній фор-

мі інновацій: детектив-буквознавець («Поки всі займалися справою, хтось поцінув з алфавіту літеру... А найкращий детектив-буквознавець отримає приз!» [Б. – 2006. – № 10. – С. 9]).

Основними видами діяльності молодших школярів є гра та навчання, що зумовлює виникнення в дев'ятих роках багатьох жартівливих оказіональних інновацій на позначення навчальних предметів (дружнебалакання, ігрознавство, спортометрія, жартологія, фільмологія, тамагочізнавство). Натомість у другій половині двохтисячних років акцент у називанні незвичайних навчальних дисциплін зміщується з просто позитивних емоцій, які викликають певні види проведення дозвілля, на більшу питому вагу корисних знань і вмінь. Певні рубрики журналу з назвами-інноваціями покликані в цікавій формі надати дітям корисні знання й уміння, яких зазвичай не набувають у школі. Назви нових дисциплін (1) та відділень (2) у ліцеї суперменів-читачів «Барвінку» і відображено інноваціями (1) сиолологія, хобіка, вміннемагія; (2) супертура («Я, професорка Ілюзія, викладатиму хобіку. Розповідатиму про різні захоплення та вподобання суперменів» [Б. – 2007. – № 1. – С. 13]; «У новому семестрі найкращі учні Ліцею суперменів будуть зараховані до **СУПЕРТУРИ** – відділення супергероїв» [Б. – 2007. – № 6. – С. 12]). Зважаючи на психологічні особливості молодших школярів, потребу в їх зацікавленні, інновації на позначення шкільної сфери можуть актуалізувати й концепти КАЗКА (дошка-правотиска) та НЕЗВИЧАЙНЕ, останній – і через сучасний технічний прогрес (літако-портфель, кіборгиня): «Учні однісі з початкових шкіл у Токіо (Японія) познайомилися з новою вчителькою-кіборгинею Я...» [Б. – 2009. – № 11. – С. 11]. Авторський колектив журналу працює й над розвитком лінгвістичних навичок маленьких читачів, спонукаючи їх відчувати мову й утворювати різноманітні інновації (приміром, дружусик, дружачисько, дружелюбчик, дружбулик; щоденнице, щоденятко, щодик).

Знання дитина може здобувати не тільки в навчальних закладах, але й самостійно, за допомогою книжок і телебачення, що позначають нові позитивно забарвлені маніфестанти концептів ТЕЛЕБАЧЕННЯ: телемандрівка, телебарвінча (учасник уявної телемандрівки), телекалейдоскоп («Щомісяця запрошуватиму вас у телемандрівку, щоб познайомити з живим світом нашої планети» [Б. – 2006. – № 1. – С. 25]) і КНИГА: книголюбчик, читачик, читайлик, книгоманія. Не оминув своєю увагою авторський колектив «Барвінку» й інтернет, оскільки на сторінках журналу функціонують утворені

словоскладанням звичні (інтернет-магазин) й авторські інновації (інтернет-зогулька).

Виконуючи вміщені в журналі завдання й здобуваючи знання або розвиваючи позитивні риси характеру чи здібності, дитина реалізує прагнення до змагальності, що теж відбито в лексичних інноваціях (суперконкурс, Вигравалія – про країну), які репрезентують концепт ГРА. Слот цього концепту іграшки досить часто змінював наповнення свого ядра через популярність якихось дитячих забавок у певний час, що засвідчують, наприклад, дуже популярні в дев'яності роки лексеми тамагочі, тамагочик, які зараз перебувають на периферії.

Щодо інших важливих для дитини ділянок дійсності, то ми майже не спостерегли інновацій у називанні явищ зі спортивної сфери, за винятком оказіоналізму *жирафслей* ← бобслей («Отож всесвітні перегони на жирафах, тобто жирафів разом із найсміливішими барвінчатами, на санчатах-бобах стартували на острові Траж у морі Хімс. Гриць і Ясь назвали ці веселі змагання – *жирафслей*» [Б. – 1999. – № 12. – С. 15]).

Концепт ПРИРОДА насамперед відображено лексичними інноваціями, які позначають ставлення дитини до природи (природолюбчик), пестливо називають тварин, зокрема за характерною ознакою (довгозубик – про слона, цвірінчик – про горобця), заповнюють мовні лакуни (ластун – про ластівку-батька): «Ми часто з усмішкою згадуємо слово “ластун”. Це мама в дитинстві так називала ластів'ячого тата» [Б. – 2007. – № 9. – С. 28], є дитячими оказіональними назвами (квоченя, коровеня, вівець – про барана): «Маленька Наталочка вперше побачила квочку з курчатами: – Тепер у нас є квочка з квоченятами!» [Б. – 2008. – № 12. – С. 22]. Ще оказіональні інновації, які вербалізують концепт ПРИРОДА в мові дитячого журналу, можуть утворюватися за допомогою звуконаслідувальних слів, які видають тварини: гав-мобільник – про мобільний телефон, створений для собак, няв-друзі, няв-кодекс, няв-гав-цвірінь-привіт, гав-няв-му-цвірінь-привіт, цок-цок-привіт тощо («...винахідники створюють мобільник і для *няв-друзів*» [Б. – 2006. – № 4. – С. 15])). Важливо, що остання інновація засвідчує актуалізацію й вельми важливого для юної особистості концепту ДРУЖБА стосовно тварин.

Дуже потрібними для дитини є позитивні емоції, тому концепт СМІХ широко репрезентовано на сторінках «Барвінку», зокрема, й інноваціями на позначення малюка (сміхотунчик) та ознак, які стосуються сміху (смішпильний, реготальний, ха-ха-кросворд, ха-ха-музей): «Усім *сміхотунчикам* – всесвітньо-жирафо-перегінський

привіт!» [Б. – 1999. – № 2. – С. 12]; «Так повернете **смішильний** антиморозний крем жирафам і зможете взяти участь в єдиних у світі перегонах на жирафах» [Б. – 2007. – № 1. – С. 26].

Цікаво, що інновації 2009 року маркують і інші емоційні стани та риси дитячого характеру, що засвідчує поступову деталізацію лексичного наповнення концептів **ЕМОЦІЇ** та **ПОВЕДІНКА** в дитячому дискурсі. Скажімо, з'являються неологізми-прикметники *добронастроевий* і *протисором'язливий* («... для усіх домашніх справ – **добронастроеві** магнітики (начіплай їх всюди, а під ними – веселі малюнки з прикольными написами про порядок, чистоту)» [Б. – 2009. – № 1. – С. 25]). В аналізованому дитячому часописі автори приділяють належну увагу тому, щоб дитина якомога глибше пізнала себе, свій внутрішній світ, розвивала позитивні риси характеру й позбувалася негативних. Це засвідчують і наведені інновації, які номінують явища, ознаки й способи досягнення цього у відповідній сфері психології та наближають їх до дитини («**Протисором'язливий** тренінг» [Б. – 2009. – № 10. – С. 21]; «**Їхав тестик** на велосипеді...» [Б. – 2009. – № 6. – С. 24]).

Симптоматичною є поява останнім часом у дитячому журналі інновацій на позначення небезпечних предметів, що мають яскраво виражену прагматичну настанову на застереження («**Чипсо-бомбочки** хай їсть **Чахлик Невмирущий**» (заголовок статті про безпеку чипсів для здоров'я) [Б. – 2010. – № 2. – С. 21]). Семантика та внутрішня метафорична форма цієї інновації засвідчує складну взаємодію концептів **НЕБЕЗПЕКА**, **ЗБРОЯ**, **ЇЖА** та **ЗДОРОВ'Я**.

Підсумовуючи, зазначимо, що інновації журналу «Барвінок» розкривають деталізацію, ди-

намічний аспект і взаємодію таких концептів концептосфери **ДИТИНА** і її **СВІТ**, як **ДИТИНА**, **НАВЧАННЯ**, **ДРУЖБА**, **ГРА**, **СМІХ**, **ПРИРОДА**, **ТЕХНІКА**, **НЕЗВИЧАЙНЕ**, **ТАЄМНИЦЯ**, **КАЗКА**, **ЧАРІВНИЙ СВІТ**, **КНИГА**, **ТЕЛЕБАЧЕННЯ**, що відображають основні види діяльності дитини, її емоції й зацікавлення. Найактивніше в сучасний період поповнюються тематичні групи інновацій на позначення особи за різними ознаками, а також фантастичних предметів і реальних винаходів. Інновації 2009 – початку 2010 року засвідчують певну динаміку в концептах **ЕМОЦІЇ**, **ПОВЕДІНКА** та **НЕБЕЗПЕКА**, маркуючи нові для дитини фрагменти дійсності. Показово, що прономіновано саме ті предмети та явища, які можна сприйняти органами чуття (зором, слухом, на дотик), тобто вибір об'єктів називання відображає конкретність дитячого мислення. Цікавою словотвірною тенденцією є використання в процесі номінації звуконаслідувальних (нерідко редулькованих) слів на позначення «мови» тварин та емоційних виявів людини. Проаналізовані інновації переважно є лексичними, вони наділені зрозумілою дітям прозорою (часто й образною) внутрішньою формою, утворені осново- і словоскладанням, суфіксальним та префіксальним способами за допомогою власне українських словотвірних засобів або відомих молодшим школярам запозичених. Застосовані суфіксальні конотеми надають новим номенам додаткової меліоративності або пом'якшують негативний аксіологічний компонент значення.

Перспективним напрямком подальшого дослідження вважаємо розгляд динаміки найважливіших концептів у різних періодичних виданнях для дітей.

Література

1. Богдан С. К. Мовний етикет українців : Традиції і сучасність / Світлана Калениківна Богдан. — К. : Рідна мова, 1998. — 475 с.
2. Борисов О. О. Лексична репрезентація концепту 'ДИТИНСТВО' (на матеріалі сучасних лексикографічних джерел) / О. О. Борисов, В. В. Петракович // Вісн. Житомир. держ. ун-ту. — 2008. — Філологічні науки. — Вип. 40. — С. 164—167.
3. Дідківська Л. П. Словотвір, синонімія, стилістика / Л. П. Дідківська, Л. О. Родніна. — К. : Наук. думка, 1982. — 172 с.
4. Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI—XVIII ст. Семантика і словотвір / Ольга Кровицька. — Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. — 213 с.
5. Лексико-словотвірні інновації (2007) : словник / [К. Коротич: Лук'яненко, А. Нелюба та ін.] ; за ред. А. Нелюби. — Х. : ХІФТ, 2009. — 176 с.
6. Матвеев В. І. Зіставна характеристика лексико-семантичної групи найменувань дітей за віком / В. І. Матвеев // Мовознавство. — 1985. — № 2. — С. 60—64.
7. Матвеев В. І. Іменники на позначення дитячого віку / В. І. Матвеев // Культура слова. — 1984. — Вип. 27. — С. 48—53.
8. Родніна Л. О. Від назв малят до назв предметів / Л. О. Родніна // Питання мовної культури : [зб. статей]. — К., 1970. — Вип. 4. — С. 16—21.

9. Семиряк В. Д. Номінація дитини в українській мові / В. Д. Семиряк // Вісн. Запорізьк. держ. ун-ту. — 2002. — Філологічні науки. — № 3.

10. Сколоздра О. Номінація осіб в оповіданнях Івана Франка про школу та дітей / Олеся Сколоздра // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / [укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. — Донецьк : ДонНУ, 2008. — Вип. 16. — С. 320—325.

11. Черторизька Т. К. Засоби вираження категорії зменшеності (здрібнілості) іменників / Т. К. Черторизька // Питання мовної культури : [зб. статей]. — К., 1970. — Вип. 4. — С. 36—44.